

מצוות התלויות בארץ

שנינו במשנה (קידושין ל"ו, ע"ב): "כל מצוה התלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, חוץ מן הערלה והכלאים. ר"א אומר: אף החדש". הגמרא מפרשת, שמצוות התלויות בארץ הן מצוות שהן **חובת קרקע**, ומצוות שאינן תלויות בארץ הן **חובת הגוף**.

רש"י במקום מסביר, שמצוות שהן חובת הגוף אינן תלויות בארץ, אינן מוטלות לא על הקרקע ולא על גידוליה, אלא על גופו של האדם, כגון: שבת, תפילין, עבודת כוכבים, פטר חמור, מילה, עריות וכיו"ב. מצוות שהן חובת קרקע מוטלות על הקרקע או גידוליה, כגון: תרומות ומעשרות, חלה, לקט, שכחה ופאה, שביעית, חדש, ערלה וכלאיים. הגמרא במקום מפרטת מצוות שהן חובת קרקע וחלות גם בחו"ל: ערלה, כלאיים וחדש נוהגות בחו"ל מן התורה, מהלכה למשה מסיני ומדברי סופרים; מצוות לקט, שכחה ופאה ועוללות נוהגות בחו"ל מדרבנן.

בסוג זה של מצוות, המוגדרות כחובת קרקע, יש שלוש קבוצות:

א. מצוות שהן חובת קרקע, שהקרקע משועבדת עד כדי כך שאין התבואה מותרת לאכילה, אלא לאחר פרעון חלק הקדושה שבהם לאלה שהם עובדי עבודת הקודש ומורי העם, "חלף עבודתם אשר הם עובדים", וחלף חלקם באדמת הקודש, נחלת האבות. דוגמאות לכך הן תרומות ומעשרות ומעשר שני. ויש להסביר את המונח חובת קרקע, הרי הפירות נאכלים לבעלים בקדושת מעשר בירושלים. ומסביר זאת הרב ב"צ מאיר עוזיאל במאמרו המובא בספר "אזכרה": "לפי שהוא חוב קדוש של כל איש מהאומה לעיר הקודש ירושלים... כל אדמת ארץ ישראל משועבדת לפרעון חוב קדוש זה ואין תבואה ניתנת לבעליה אלא בהפרשתו מתוך התבואה". ומעשר עני הוא חוב האומה לעניים, "ואכלו בשערך ושבעו".

ב. מתנות עניים, אלה אינן חובת קרקע במובן מתנות כהונה שהן אוסרות את כל התבואה לפני נתינתן, וגם אינן מחייבות את בעל הקרקע להוליך מתנות אלה לעניים במקום שהם, ולא להניחם במקום שאין עניים מצויים (חולין קל"ב; ותשובות חת"ס יו"ד, סי' רמ"ב). ונקראות חובת קרקע לפי שחובתן חלה בשעת קצירה ובצירה, ז"א בעבודת הקרקע להוצאת יבולה. ומקור הדין נלמד מרמב"ם (הלכות מתנות עניים פ"א, הי"א): "כל מתנות עניים האלו אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ ישראל כתרומות ומעשרות הרי הכתוב אומר 'ובקצרכם את קציר ארצכם', 'כי תקצר קצירך'". **מדרבנן** מצוות אלו נוהגות גם בחו"ל (רמב"ם שם, פ"א, הל' י"ד).

ג. מצוות ערלה, כלאי הכרם וחדש. להלכה, מצוות אלה אינן מצוות חובת קרקע במובן המצומצם של מושג זה, שהרי אינן פירעון למישהו, אלא האיסור הוא מוחלט עד זמן ידוע, והפרי מושלך כפסולת. ולכן ייחשבו מצוות קרקע מפני שהן מגבילות את כל איש ישראל להשתמש בקרקע (הנאת פירות). מצוות אלו חלות גם בחו"ל: חדש – מהתורה; ערלה – הלכה למשה מסיני; כלאי הכרם – מדרבנן.

בקטגוריה השנייה של המצוות – מצוות שהן חובת הגוף – בהן מציינת הגמרא (קידושין ל"ו, ע"ב) מצוות שאינן נוהגות אלא בארץ. גם כלל זה אינו מוחלט. במאמר זה ננסה להבחין בין מצוות אישיות, שבהן קיים כלל זה, לבין מצוות ציבוריות בעלות אופי ממלכתי, שאינן נוהגות אלא בארץ או תלויות בארץ.
נראה זאת בשחרור עבדים, בקידוש חודשים ועיבור שנים ובמינוי שופטים:

שחרור עבדים

בגמרא (קידושין ל"ח, ע"ב) נאמר: "שילוח עבדים חובת הגוף היא (ומה החידוש בדבר?) סלקא דעתך אמינא, הואיל וכתוב 'וקראתם דרוז בארץ' (ויקרא כ"ה, ו) בארץ אין, בחוצה לארץ לא, תלמוד לומר 'ובל היא' מכל מקום. אם כן מה תלמוד לומר 'בארץ'? בזמן שהדרור נוהג בארץ, נוהג בחוץ לארץ, אין הדרור נוהג בארץ אינו נוהג בחוצה לארץ".
הגמרא מקשרת בין מצוות שילוח העבד לבין היובל. נשאלת השאלה: מה הקשר ביניהן, הרי לא מדובר בעבד שנרצע שיציאתו ביובל?
רמב"ם ב"יד החזקה" (הלכ' שמיטה ויובל פ"י, הל' ח"ט) פוסק: "בזמן שהיובל נוהג בארץ, נוהג בחו"ל, שנאמר 'יובל היא' בכ"מ בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית, ובזמן שהיובל נוהג דין עבד עברי...".

להבנת הקשר בין שתי המצוות נביא מאגרות הראי"ה של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק (חלק א', אגרת פ"ט), המסביר למה בכלל יש קיום עבדות לדורות: "...כי עצם חוק העבדות הוא חוק טבעי בבני"א, ואין שום הבדל בין העבדות החוקית לעבדות הטבעית, ואדרבה העבדות החוקית, שהיא ע"פ רשותה של תורה, באה לתקן כמה תקלות, שהעבדות הטבעית היא צפויה אליהם. למשל, הרי המציאות של עניים ועשירים, חלשים וגבורים דבר מוכרח ונהוג הוא... והנה למשל העובדים במכרה הפחמים... למשל עכשיו אנחנו צריכים להערות מוסריות. לדאוג בעד חיי העובדים, החומרי והמוסרי, והעשיר שלבו אטום לועג לכל צדק ומוסר...".

באשר לתפקיד התורה, ממשיך הרב, "...תורתנו הקדושה היא הולכת בדרכה לרומם את לב האדם לקרבו אל דרכי אדון כל המעשים ב"ה... אמנם המצב החברתי והמוסרי נעוצים זה בזה ע"פ דעתו של אל דעות ב"ה. ע"כ האנשים הראויים להיות עבדים המה ע"פ תיקונו של עולם, אנשים כאלה שהרחבת חופשתם תביא רעה להם ורעה לעולם, בהיותם בטבעם נוטים לחיים שפלים, שרק ע"י כח מעיק מבחוץ יתשרו ויתרוממו...".
ובספרו "שבת הארץ" הוא מבליט את הקשר ליובל: "...בשנה זו מתגלה צביונה של האומה בכליל הודה במקור רוחה האלוקי... עד בוא תקופה יותר ארוכה יותר חשובה, שהיא מספקת כבר לעלות לא את אישי האומה הייחודיים ולא רק את כללותה בדור ההווה היחידי כי אם את הדורות שלה... ודווקא בתקופה מלאה של חיים כמו אלה מתרוממת האומה לרכס את חייה עם חיי האדם בכללו, ע"י אמצעים של אישים יחידים, הגרים התושבים, העומדים בכללותם בתוך האנושיות הכללית, ומרגישים בקרבם גם כן יחס מיוחד אל נטיותיה הרעננות ושאיופתייה הרוחניות של האומה, ודווקא אז מתכנסת בה התקיפות הפנימית לדחוק את חלק הסיגים שבעצמה כדי שיאיר יפה מהאור הכללי המבהיק.

"אין עבד עברי נוהג ולא גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג" (ערכין כ"ט, ע"א). גר תושב נחשב כחוליית החיבור שבין ישראל לאומות העולם. שני צדדים יש בגר תושב: מצד אחד – קיבל על עצמו שלא לעבוד עבודה זרה, ומצד שני – אוכל נבלות (עבודה זרה ס"ב, ע"ב). לפי הגדרת רמב"ם בספר המצוות (מצוה כ"א), אפשר שהושיבוהו בינינו, כי הוא לא ישפיע עלינו לרעה. השפעה זו קיימת רק בשעה שהיובל נוהג והחיים הישראלים במילואם, כי בשעה שישראל ירוד ברוחו, אין ביכולתו להשפיע על אומות העולם. זהו אפוא הקשר בין השניים.

דין עבד עברי יכול להתקיים רק כאשר האדון הוא ברמה כזאת שיכול להשפיע על העבד. להבטחת המצב הרוחני של האדון קיים היובל, המבטיח את רמתו הכללית של העם, ודרכו את רמתו של האדון. "ודוקא אז מתכנסת בה התקיפות הפנימית לדחוק את החלק הסיגי שבעצמה כדי שיאיר יפה המאור הכללי המבהיק" (הקדמה ל"שבת הארץ" של הראי"ה קוק).

ומסקנת הדברים היא, כי בשעה שישראל ירודים ברוחם, ותורת ישראל ומצוותיה אינן במלא שלמותן, מה יכולה רוח ישראל הנמוכה להשפיע בשעת שפלונה? אדרבה תהא חשופה להשפעה חוזרת שלילית של הגורמים הזרים שבקרבתה, שינמיכו ויעכירו עוד יותר את רוח ישראל ויגרמו לחולשה נוספת. או בצורה שונה: בעת שלמותה של האומה, כשהיא במלוא כוחותיה, אז היא ראויה ומסוגלת להשפיע על האחרים. לסיכום, מצוות שחרור עבדים, לכאורה אינה קשורה לארץ ישראל, וכ"כ לא למקור הסמכות. קידוש יובל ע"י בית דין בארץ ישראל יוצר תלות בין היובל לבין שחרור עבדים: התלות הופכת את מצוות עבד עברי למצוה ציבורית, ולא למצוה פרטית.

קידוש חודשים ועיבור שנים

הגמרא (ברכות ס"ג, ע"א): "אמר רב ספרא: רבי אבהו הוה משתעי [היה מספר] כשירד חגיגת בן אחי רבי יהושע לגולה, היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. שגרו אחריו שני תלמידי חכמים, רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל, כיון שראה אותם אמר להם: למה באתם? אמרו לו ללמוד תורה באנו. הכריז עליהם: אנשים הללו גדולי הדור הם, ואבותיהם שמשו בבית המקדש, כאותה ששנינו, זכריה בן קבוטל אומר: הרבה פעמים קריתי לפניו בספר דניאל, התחיל הוא מטמא והם מטהרים, הוא אוסר והם מתירים. הכריז עליהם: אנשים הללו של שווא הם, של תהו הם. אמרו לו: כבר בנית ואי אתה יכול לסתור, כבר גדרת ואי אתה יכול לפרוץ. אמר להם: מפני מה אני מטמא ואתם מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? אמרו לו: מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוץ לארץ. אמר להם: והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוץ לארץ?! אמרו לו: הנח רבי עקיבא, שלא הניח כמותו בארץ ישראל. אמר להם: אף אני לא הנחתי כמותי בארץ ישראל. אמרו לו: גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרניים, והם שגרנו אצלך, וכן אמרו לנו, לכו ואמרו לו בשמנו: אם שומע מוטב, ואם לא יהא בנידוי, ואמרו לאחינו שבגולה: אם שומעין – מוטב, ואם לאו יעלו להר, אחיה יבנה מזבת, חנניה ינגן בכנור, ויכפרו כולם ויאמרו אין להם חלק באלוקי ישראל. מיד געו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום! יש לנו חלק באלוקי ישראל. וכל כך למה? משום שנאמר 'כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים'."

מתוך המעשה אנו רואים את הכורח לעבר שנים ולחדש חודשים דווקא בא"י. ומי

שעושה זאת בחוץ לארץ, כנגד דעת גדולי ישראל, סנהדרין שבארץ ישראל עד רבי, עונשו חמור, יהא בנידוי, ומצהיר במעשהו שאין לו חלק באלוקי ישראל. וכן פסק רמב"ם (הלכות קדוש החודש פ"א, ה"ח): "אין מחשבין וקובעין חדשין ומעברין שנים אלא בארץ ישראל, שנאמר 'כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים'. ואם היה אדם גדול בחכמה ונסמך בארץ ישראל ויצא לחוצה לארץ ולא הניח בארץ ישראל כמותו הרי זה מחשב וקובע חדשים ומעבר שנים בחוצה לארץ, ואם נודע לו שנעשה בארץ ישראל אדם גדול כמותו ואין צריך לומר גדול ממנו הרי זה אסור לקבוע ולעבר בחוצה לארץ, ואם עבר וקבע ועיבר לא עשה כלום".

רמב"ם בספר המצוות (מצוה קנ"ג) מגדיר חובת מצוה זו כחובת הציבור: "אבל מצוה זו לא יעשה אותה לעולם, אלא בית דין הגדול לבד ובארץ ישראל לבד". וכן לגבי החשבון, לפיו אנו מונים היום חודשים ומעברים את השנה. ומוסיף רמב"ם (שם): "ידוע שחשבון זה שנמנה אותו היום ונדע בו ראשי חדשים והמועדים אי אפשר לעשותו אלא בארץ ישראל לבד ובעת הצורך, ובהעדר החכמים מארץ ישראל אז אפשר לבית דין הסמוך לארץ ישראל שיעבר השנים ויקבע חדשים בחוצה לארץ כמו שעשה רבי עקיבא כמו שהתבאר בתלמוד", וממשיך רמב"ם: "וזה שבהיותנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב, לא מפני חשבוננו נקבענו יום טוב בשום פנים, אבל מפני שבית הדין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חדש או יום טוב... בין שהיתה פעולתם זאת בחשבון או בראיה כמו שבא בפירוש (במסכת ראש השנה, כ"ה) 'אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם וכו', אין לי מועדות אלא אלו", כלומר שיאמרו הם שהם מועדות אפילו אנוסין אפילו מוטעין אפילו שוגגין...". ובהמשך: "ואני אוסיף לך באור אילו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל ולא יהיה שם בית דין ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנסמך בארץ...". גם בהשגות רמב"ן (שם במקום) מובאת מחלוקת על מקור הסמכות, אך בדין המיוחד דווקא לדיינים המומחים שבארץ ישראל לא חולק רמב"ן.

לסיכום, מצוות קידוש חודשים ועיבור שנים הן מצוות הכרחיות לקיום המועדים "במועדים". מצוות אלה הנצרכות בכל מקום ובכל זמן משום מה קשורות לארץ ישראל ולמקור הסמכות, בית דין שבארץ ישראל, דבר הקובע שמצוות קידוש החודשים ועיבור שנים היא מצוה ציבורית.

מינוי שופטים וסמכותם

מקור הדין (דברים ט"ז, יח): "שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוקיך נתן לך לשבטיך...". הספרי במקום לומד מהפסוק כך: "מינין שממנים בית דין לכל ישראל? תלמוד לומר 'שופטים תתן לך'. רבי יהודה אומר: מינין שממנים אחד על כולם? תלמוד לומר 'יתתן לך', ומינין שממנים לכל עיר ועיר? תלמוד לומר 'שופטים בכל שעריך'". וכך גם הגמרא (סנהדרין ט"ז, ע"ב): "מינין שמעמידין שופטים לישראל? תלמוד לומר 'שופטים תתן'... שופטים לכל שבט ושבט מינין? תלמוד לומר 'שופטים... לשבטיך'". דין המסתעף ממקור הלכה זו הוא הסמכות לדון דיני נפשות (סנהדרין כ"ד, ע"ב): "אמר רב יוסף: 'ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם', בזמן שיש כהן

— יש משפט, בזמן שאין כהן — אין משפט, ואומר רש"י במקום: "שאינן בית דין ממיתין אלא בזמן לשכת הגזית בעוד שסנהדרין נוהגת בלשכת הגזית..." כלומר: דיני נפשות דנים רק בזמן שסנהדרין יושבת בלשכת הגזית.

כן פסק רמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב, הל' י"א): "אין דנין דיני נפשות אלא בפני הבית והוא שיהיה בית דין הגדול שם בלשכה שבמקדש שנאמר בזקן ממרה 'לבלתי שמע אל הכהן וגו'', ומפי השמועה למדנו שבזמן שיש כהן מקריב על גבי המזבח יש דיני נפשות והוא שיהיה בית דין הגדול במקומו".

דין זה דורש בירור: מה הקשר בין לדון דיני נפשות למציאות של בניין הבית, ובית דין הגדול במקומו בלשכה שבמקדש? אלא גם כאן צריך לומר, שמקור סמכות הדין בדיני נפשות אינו מכוח מצוה פרטית, אלא מכוח היותה מצוה ציבורית.

דין נוסף המסתעף מאותו מקור הוא דין המינוי והסמכות של הדיינים בחוץ לארץ. במשנה (מכות ז', ע"א): "סנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, ועל כך אומרת הגמרא (שם): "מנא ה"מ? דתנו רבנן 'והיו אלה לכם לחוקת משפט לדורותיכם' (במדבר ל"ה), למדנו שסנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, א"כ מה ת"ל 'בכל שעריך' (דברים י"ז)? בשעריך אתה מושיב בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר, ובחול"ל אתה מושיב בכל פלך ופלך ואין אתה מושיב בכל עיר ועיר".

מהסוגיא בסנהדרין (נ"ב, ע"ב) עולה, שיש דיני נפשות אף לאחר חורבן הבית, ז"א אפשר לדון דיני נפשות אף שסנהדרין אינה יושבת בלשכת הגזית. הגמ' מביאה לכך ראייה ממעשה זה: "אימרתא בת טלי בת כהן שזינתה הואי, אקפא רב חמא בר טוביה חבלי זמורות ושרפה". אמר רב יוסף: טעה בתרתי, טעה בדרב מתנה וטעה בדתניא 'ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם', בזמן שיש כהן יש משפט בזמן שאין כהן אין משפט". על כך מוסיף רש"י במקום: "שאינן בית דין ממיתין אלא בזמן לשכת הגזית, בעוד שסנהדרין נוהגת בלשכת הגזית נוהגת אף בחו"ל".

מצינו קשר בין קיום סנהדרין בחו"ל לבין קיום בית מקדש בארץ וכ"ש לקיום סנהדרין שבארץ ישראל, קשר הדורש הסבר. וגם כאן נצטרך לאותו הסבר סמנטי: מקור הסמכות של סנהדרין שבחו"ל הינו סנהדרין שבארץ ישראל, וכוחו של סנהדרין תלוי בסנהדרין שבלשכת הגזית, וכל זאת משום שמצוה זו היא מצוה כוללת, ולא פרטית. כדי להבין קשרים אלו, המוגדרים במאמר זה כמצוות כוללות, צריך להבין פירושו של מושג הנקרא "מצוות כלליות", היוצרות קשרים בין עם ישראל, רמתו דרגתו וארץ ישראל, שרק השילוב שלהם או שבהם, יכול לחייב קיום של מצוות שנקרא להם המצוות התלויות בארץ ישראל ולא בקרקע, והן חלק מתוך המצוות המוגדרות כמצוות שהן חובת הגוף. ולכן את המשנה במסכת קידושין (ל"ו, ע"ב) צריך יהיה להבין כמגדירה שמצוות שאינן תלויות בארץ נוהגות בין בארץ ובין בחו"ל. כל זה בא לאפוקי מחובת קרקע, בלי להדגיש את חובת הגוף.

רמב"ן, בהשגותיו על ספר המצוות של רמב"ם, מביא בסוף מצוות העשה של רמב"ם רשימה של "מצוות ששכח אותן הרב", והוא קובע, כמצוה ד': "שנצטוונו לרשת את הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה, והיא אמרו להם 'יהורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם'..."

ובאמת הפלא הוא גדול, כי רמב"ם בעצמו מפליג במצוות ישיבתה של ארץ ישראל

בהלכות מלכים פרק ה', ומשתמש באותם מאמרי חז"ל הנזכרים בדברי רמב"ן, ובכל זאת נמנע ולא מנה מצווה זו בכיבוש הארץ ומצוות ישיבתה במניין המצוות שלו, דבר המחייב הסבר!

עדות שמיעה מביא הרב שלמה גורן בספרו "תורת המועדים" (עמ' ע"ב 38): "שמעתי מגאון ישראל מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל: נמצינו למדים שמצוות כיבוש וישיבת ארץ ישראל קשורה לקיום כל המצוות, שכולם ניתנו במיוחד בארץ ישראל והיא מעורה עם כולם וכל מצוה נעשית בארץ שהיא נחלת ה' המיוחדת לשמו מוארת באור עליון נעלה יותר מאשר בחוץ לארץ, כי קדושת עם ישראל וסגולתו מכל העמים מותנים בישיבתנו בארץ ישראל... לכן לא מנה הרמב"ם מצווה זו בין תרי"ג המצוות מאחר שהיא כוללת את כל המצוות וכלולה בהן, כאמור בספרי ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה". זוהי השקפתו של הרב קוק זצ"ל.

מתוך עיקרון זה נוכל להכליל: מצוות שאחריות ביצוען חלה על כלל ישראל בארץ ישראל או נציגו, קרי בית הדין הגדול שבארץ ישראל, קיומן גם בחו"ל תלוי בארץ ישראל. מצוות אלו אינן מצוות פרטיות, האחריות לביצוען היא על הציבור. במאמר זה נקטנו מספר דוגמאות, אך בדוגמאות רבות לא עסקנו, כגון: מצוות מחיית עמלק, בניין בית הבחירה וכו'.

לסיכום, ככל שרמת הכלל בישראל גבוהה יותר, יש יותר מקום לקיום מצוות ציבוריות בגולה וכ"ש בישראל: "ודוקא אז [ביובל] מתכנסת בה התקיפות הפנימית לדחוק את החלק הסיגי שבצמח כדי שיאיר יפה המאור הכללי המבהיק" (הקדמה ל"שבת הארץ" של הראי"ה קוק). וכדברי רמב"ם בספר המצוות (מצווה קנ"ג): "ואני אוסיף לך באור אילו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל חלילה לאל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל ולא יהיה שם בית דין ולא יהיה בחוצה לארץ בית דין שנשמך בארץ...".



חלק מבוגרי כיתה ג' במסיבת סיום שנה"ל תש"א